

КУЗЬКО П.В.

(Запорізький національний університет)

## ДІАЛЕКТНА НІМЕЦЬКОМОВНА КАРТИНА СВІТУ: КУЛЬТУРОЛІНГВАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається проблема дослідження діалектної німецькомовної картини світу у культуролінгвальному аспекті. Надається характеристика проблеми й огляд останніх досягнень у цій галузі, обґрунтовується актуальність і практична значимість вивчення діалектної картини світу, називаються нерозв'язані у цій сфері завдання та намічаються можливі перспективи досліджень, пропонується методологія дослідження діалектних універсалій у культуролінгвальному аспекті.

*Ключові слова:* діалектна картина світу, лінгвокультура, методологія, когнітивна сфера.

**Кузько П.В. Диалектная немецкоязычная картина мира: культуролингвальный аспект исследования.** В статье рассматривается проблема исследования диалектной немецкоязычной картины мира в культуролингвальном аспекте. Даются характеристика проблемы и обзор последних достижений в этой области, обосновывается актуальность и практическая значимость изучения диалектной картины мира, называются нерешенные в этой сфере задачи и намечаются возможные перспективы исследований, а также предлагается методология исследования диалектных универсалий в культуролингвальном аспекте.

*Ключевые слова:* диалектная картина мира, лингвокультура, методология, когнитивная сфера.

### **Kuzko P.V. Dialect German-speaking picture of the World: cultural-linguistic aspect of researching.**

The problem of researching dialect German-speaking picture of the World in the cultural-linguistic aspect is considering in this article. The characteristic of the problem and the last achievements in this sphere are showed, the actual and practical meaning of the studying dialect picture of the World are given proof. The undecided problems in this sphere are named and the possible perspectives researching are projected. The methodology of researching dialect universalizes in the cultural-linguistic aspect is suggested too.

*Key words:* dialect picture of the World, linguistic culture, methodology, cognitive sphere.

У лінгвістичних дослідженнях виділяються різні способи репрезентації картини світу. Значну увагу когнітивним дослідженням та вербалізації картини світу приділяють у своїх роботах такі вітчизняні вчені, як (І.О. Голубовська, С.А. Жаботинська, В. М. Манакин, О. А. Радченко). Серед зарубіжних науковців проблеми когнітивістики присвятили свою увагу (Т.В. Булигіна, А. Вежбицька, Langacker, H. Schröder, L. Weisgerber).

Зазвичай, мовна картина світу розрізняється в залежності від компонентів підсистемами національної мови – літературної або діалектної. У розробці актуальної проблеми реконструкції діалектної картини світу і способів її концептуалізації за допомогою мовних одиниць зроблені лише перші кроки. Більш дослідженою в цьому відношенні є етнографічна лексика, аналіз і опис якої здійснюється, як правило, на базі семантичних і словотворчих моделей та принципів найменування реалій (Л.А. Лисиченко, Т.І. Чернетских, О.А. Чижова). Деякі праці останніх років присвячено вивченню фрагментів діалектної мовної картини світу на основі аналізу окремих концептів (К.І. Демідова, U. Ammon, S. Schwartz, A. Tafferner).

Таким чином **мета** даної роботи полягає у розкритті специфіки концептуалізації фрагментів німецькомовної діалектної картини світу та виявленні подібностей і відмінностей у репрезентації лінгвокультурних концептів засобами німецькомовних діалектів.

Реалізація даної мети вимагає вирішення таких конкретних **завдань**:

- надати наукове визначення поняттю «діалектна картина світу» та описати когнітивні сфери, характерні для німецькомовної діалектної картини світу;
- охарактеризувати ядерні лінгвокультурні поняття когнітивних сфер;
- встановити соціолінгвальні, зокрема соціосемантичні, параметри та ознаки, за якими групуються діалектні лексеми, що об'єктивують відповідні когнітивні сфери;

**Об'єктом** дослідження є німецькомовна діалектна картина світу, яка презентована когнітивними сферами MENSCH / ЛЮДИНА, NATUR / ПРИРОДА, KULTUR / КУЛЬТУРА.

**Предметом** дослідження є особливості лексико-семантичної актуалізації фрагментів німецькомовної діалектної картини світу.

Діалектна картина світу відрізняється від загальномовної своєю близькістю до природи, побуту, сільської праці; її не переключує та не нівелює будь-яка кодифікація. Втім, вона слугує своєрідним субстратом для картини світу загальноновживаної мови. Діалектній картині світу властиві особливі соціолінгвістичні характеристики та системні параметри, вона проявляється, головним чином, в усній мовленнєвій діяльності у певних сферах комунікації.

Діалектній картині світу відповідають чотири наукових терміни: *когнітивна сфера* становить собою глобальну сукупність всіх наявних у тій чи іншій мові ментальних одиниць, вироблених її носіями в ході етно- та лінгвокультурної еволюції [Приходько 2008, с. 298]; *концепт* як ментальне уявлення про явище, який супроводжується в свідомості численними ознаками та асоціаціями; *концептуально-предметна область*, яка містить поняттєву основу й ускладнюється лінгвокультурними поняттями,

пов'язаними в свідомості носіїв діалекту з когнітивною сферою та з внутрішньомовними зв'язками; *лінгвокультурне поняття* як мовно-логічна одиниця, що є наслідком узагальнення найсуттєвіших із погляду діалектоносія рис концепту, концептуально-предметної області, що супроводжується мовним вираженням. Основними складовими концептосфери діалектної картини світу, які в роботі стали об'єктом спеціального розгляду, є концепти, концептуально-предметні бласті та лінгвокультурні поняття.

На нашу думку, *сутність діалектної картини світу* знаходе своє вираження в трьох когнітивно-семантичних ознаках: а) категорії предметного світу, своєрідно відображені в категоріях і діалектних одиницях (концептуально-предметних областях, лінгвокультурних поняттях); б) мисленнєві категорії, притаманні психології, логіці та оцінки людського пізнання (когнітивні сфери, концепти); в) семантична значеннєвість діалектних одиниць власне мовної системи. Проте ототожнювати психологічні, логічні та оцінні категорії та їх місце в структурі діалектної картини світу не можна, оскільки вони пов'язані з різними картинами світу. Основою мовної картини світу є логічна категорія, яка поєднується з діалектною картиною світу, але не покриває одна одну, вона своєрідно відбивається безпосередньо в діалектних одиницях. Психологічна та оцінна категорії містяться у діалектній картині світу, у ній віддзеркалюються елементи образного мислення, в основі яких лежать індивідуальні й соціальні особливості «бачення» світу.

Слід зазначити, що діалекти, як репрезентанти певної картини світу, взаємодіють з різними сторонами життя етноспільноти. Тому діалекти необхідно вивчати в проекції на менталітет, культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, етнографію етносу. Враховуючи той факт, що діалектна картина світу існує в кількох варіантах / підтипах, одним із завдань сучасних діалектологів, є виділення тих ділянок діалектної макросистеми, в яких виявляються відмінності у світобаченні носіїв діалектів.

Отже, *діалектна картина світу* інтерпретується нами як *вербалізована інтерпретація носіями діалекту навколишньої дійсності і самих себе*. Запропоновано структуру діалектної німецькомовної картини світу, яку можна представити як триєдність когнітивних сфер: MENSCH/ЛЮДИНА–NATUR/ПРИРОДА–KULTUR/КУЛЬТУРА. Підкреслимо, що *діалектна картина світу не є лише сукупністю понять, а представляє собою інтегративну дію емоційно-оцінного, мотиваційного та інших аспектів свідомості та складається з когнітивних сфер, концептів, концептуально-предметних областей і лінгвокультурних понять певної етноспільноти*.

Доречно згадати, що німецькі мовознавці Р. Халліг і В. фон Вартбург [цит. за Степановим 1975, с. 50-51] запропонували поділили універсум на три головні сфери: *Всесвіт, Людина та Всесвіт і людина*. Кожна з тих сфер обіймає по декілька поняттєвих полів, і в сумі виходить 10 великих комплексів полів («Небо і атмосфера», «Земля», «Рослинний світ», «Тваринний світ», «Людина як жива істота», «Душа і розум», «Людина як суспільна істота», «Суспільна організація та суспільні інституції», «Апріорні категорії», «Наука і техніка»). Ці комплекси далі ступенево діляться на конкретніші поля. Виходячи з цієї класифікації, вважаємо доцільним представити триєдність когнітивних сфер у вигляді наступного рисунку:

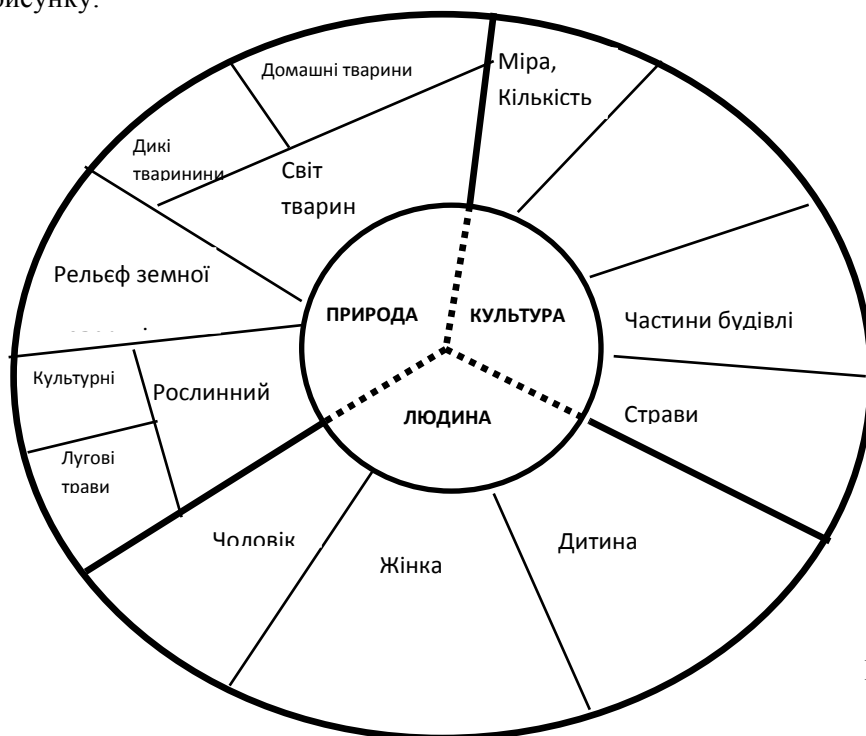


Рис. 1. Триєдність когнітивних сфер ЛЮДИНА–ПРИРОДА–КУЛЬТУРА

Тим самим, ми відступили від схеми Р. Халліга і В. фон Вартбурга тільки там, де діалектний мовний матеріал вимагав іншого упорядкування. Даний рисунок дозволяє наочно побачити триєдність когнітивних сфер ЛЮДИНА–ПРИРОДА–КУЛЬТУРА, у якій фокусується, поєднуються, розчиняючись одна в одній, і взаємодіють три когнітивні сфери німецької лінгвокультури у межах якої здійснюється вербальна комунікація в певній предметно-тематичній сфері.

При наданні характеристиці ядерності лінгвокультурних понять когнітивних сфер ускладнює проблема виявлення лінгвокультурних феноменів на лексичному рівні, що пов'язано з необхідністю визначення і застосування адекватних методів їхнього тлумачення й інтерпретації. Мета і завдання зумовили застосування взаємодоповнювальних методів і методик: *метод етимологічного аналізу* – для ідентифікації (маркування) діалектних одиниць; *метод компонентного аналізу* – для розподілу семантичної структури досліджуваних діалектних одиниць на мінімальні значущі компоненти; *метод сіткового моделювання лексики* – для реконструкції фрагментів діалектної картини світу на основі виявлених концептуальних ознак; *кількісний метод* – для підрахунку частоти вживання діалектних одиниць у тій чи іншій діалектній групі. Крім того, *компаративний метод* дозволив визначити лінгвокультурні відмінності у діалектній вербалізації когнітивних сфер MENSCH / ЛЮДИНА, NATUR / ПРИРОДА, KULTUR / КУЛЬТУРА. Комбінування методів збільшує ймовірність одержання науково достовірних результатів і практичну значущість дослідження, відкриваючи шлях для більш багатой і точної інтерпретації.

Запропонована у даному дослідженні методика виділення лінгвокультурних понять, що входять до складу оцінного тезауруса німецькомовної картини світу, включає кілька етапів. На першому етапі роботи було виділено попередній набір базових когнітивних сфер, а саме: MENSCH / ЛЮДИНА, NATUR / ПРИРОДА, KULTUR / КУЛЬТУРА, які склали основу діалектної картини світу. Так, наприклад, у склад когнітивної сфери MENSCH / ЛЮДИНА, а саме MANN / ЧОЛОВІК, FRAU / ЖІНКА, KIND / ДИТИНА ввійшли оцінні іменники, прикметники, дієслова, прислівники, отримані методом суцільної вибірки із лексикографічних джерел. Базова вибірка даної когнітивної сфери складає 880 діалектних одиниць. На другому етапі був використаний метод словникових дефініцій, що тлумачать значення діалектних компонентів оцінних концептів літературною німецькою мовою. Для цього використовувався ряд найбільш авторитетних тлумачних словників німецької мови.

У дослідженні діалектної картини світу на особливу увагу заслуговують стереотипні уявлення про людину взагалі та «маскулінність» і «фемініність» зокрема. Оцінна семантика лексичних одиниць, що вербалізують когнітивну сферу MENSCH / ЛЮДИНА, зводиться до демонстрації здебільшого негативних характеристик носія номінації. Складники концептуального змісту MENSCH / ЛЮДИНА можна подати ієрархічно, починаючи від найважливішого та закінчуючи найменш помітним у мові певної діалектної групи. Отже елементи концептуального змісту німецькомовної діалектної картини світу можна представити наступними семантичними параметрами: *Поведінка* (корелює з «рисами характеру»); *Інтелектуальні здібності*; *Зовнішність*; *Соціальний статус* (корелює з такими ознаками як «слабкість», «соціальна незначущість», «бідність / убогість»).

Так, наприклад, у поведінці людини, на думку баварців та австрійців, на особливу увагу заслуговують такі негативні риси, як: *«безпорадність»*: *Dootschn / Bodschn / Drombl* – „unbeholfener Mensch“, *Trampe / Potschgoock* – „tolpatschiger Mensch“, *Bluiwasch* – „Tölpel“; *«сварливість»*: *Zwiderwurzn / Nervenseech* – „grantige, nörgelnde Person“ (bayr.), *Grantemuule* – „nörgelnde, meckernde Person“, *Gröss* – „nörgelnde, meckernde Person“; *«неохайність»*: *Treffe* – „Dreghamme“ -> *Dreckskerl* (ugsprl. auch für Frauen) (bayr.), *Schlampertatsch* – „schlampiger Mensch (österr.)“, *Tortscher* – unreinlicher Mensch (tirol.), *Zögger* – abgerissener Mensch (tirol.); *«незграбність»*: *Doagaff* – „täppischer Mensch“ (bayr.), *Högl* – „vierschrötiger Mensch“ (tirol.), *Plösch* – „vierschrötiger Mensch“, *Plall* – „ungeschickter Mensch“, *Dolkn* – „ein furchtbar ungeschickter Mensch“ (österr.); *«гнівність»*: *Biper* – zorniger, aufbrausender Mensch (tirol.), *Gludderer* – „zorniger Mensch“ (tirol.), *Louter* – „unheimlicher Mensch“ (tirol.), *Zorngiggel / Zornpinkl* – „zorniger Mensch“ (bayr.).

Іншим негативним характеристикам людини приділяється менше уваги; вони презентовані поодинокими вербальними засобами. Проте вже той факт, що вони увійшли у словник аналізованої діалектної групи, вказують на їх лінгвокультурну значущість. Такими характеристиками є: *«образливість»*: *Lebawurscht* – „Bezeichnung für einen eingeschnappten Menschen“ (bayr.), *Eigschnappter* – „beleidigter Mensch“; *«жадібність»*: *Ruach* – „gieriger Mensch“; *«капризність»*: *Stroach* – „launenhafter Mensch“ (tirol.); *«грубість»*: *Ramme* – „grober, unhöflicher Mensch“; *«нідлість»*: *Loadsau* – „ganz gemeiner Mensch“; *«сварливість»*: *Zwiderwurzn* – „grantige, nörgelnde Person“ (bayr.); *«дратівливість»*: *Kloatz* – „unleidlicher Mensch“ (tirol.); *«ненадійність»*: *Gfrast* – „unvertrauenswürdig Mensch“.

Крім того, звертає на себе увагу така негативна характеристика як «дурна слава», що репрезентовано лексемою *Zsamngsuffana* – „Person mit einem schlechten Ruf, verrufene Person“. При цьому носієм цієї номінації може бути як чоловік, так і жінка.

Складники концептуального змісту MANN / ЧОЛОВІК німецькомовної діалектної картини світу мають наступні семантичні параметри:

*Зовнішність; Поведінка* (корелює з «рисами характеру»).

Складники концептуального змісту FRAU / ЖІНКА німецькомовної діалектної картини світу мають наступні семантичні параметри: *Зовнішність; Поведінка* (корелює з «рисами характеру»); *Вікова характеристика*.

Складники концептуального змісту KIND / ДИТИНА німецькомовної діалектної картини світу мають наступні семантичні параметри: *Гендерна приналежність; Вікова характеристика; Поведінка* (корелює з характеристикою як *громадянський статус*, напр. «позашлюбна дитина» та «риси характеру»).

У межах кожного параметра виділяється окрема ознака, цінність якої для мікроетносу залежить, однак, не тільки від її первинних номінацій, які є найбільш інформативними концептуальними корелятами, оскільки сприяють породженню, модифікації та архівації смислів. Поряд з цим, у засобах об'єктивації існують і варіативні способи виведення концепту на поверхню [Приходько 2008, с. 110], які підпадають під поняття профілізації.

Отже, можна зробити наступний **висновок**, що особливе місце серед картин світу займає її *діалектний різновид*, який є складним *комплексом регіонально забарвлених фрагментів німецькомовної картини світу*. Уявлення, що містяться у *діалектній картині світу*, можуть бути систематизовані у таких когнітивних сферах як: MENSCH / ЛЮДИНА, NATUR / ПРИРОДА, KULTUR / КУЛЬТУРА. У межах цих умовних сфер можуть бути виділені концептуально-предметні області, концепти які мають етнічну, соціальну, а тим самим й культурну значущість і відбивають ціннісні категоріальні характеристики знань про світ у цілому та його фрагментацію. Діалектні мовні одиниці групуються нами за тематичним принципом, а їх гетерогенна структура дозволяє говорити про такі їх складові, як лінгвокультурні поняття.

Отримані результати можуть бути використані у **подальших дослідженнях** діалектної лексики контрастивного та порівняльного характеру, вивченні розбіжностей фонетичних елементів німецькомовних діалектних груп.

#### *Література*

Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. — 332 с. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Юрий Сергеевич Степанов — [2-е изд., перераб.]. — М. : Просвещение, 1975. — 304 с.

**МАКАРЕНКО О.Є.**

*(Українська академія банківської справи Національного банку України)*

### **ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ НОМІНАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ РИБАЛЬСЬКОЇ ЛЕКСИКИ)**

У статті розглядається рибальська лексика в англійській та українській мовах. Особливу цікавість представляє специфіка процесу номінації в зазначених мовах. Проведений у напрямку від зовнішньої мовної форми до внутрішнього змісту аналіз інтегративної взаємодії лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів у семантичній структурі рибальської лексики дозволив виявити універсальні та специфічні риси концептуального простору лексики рибальства у зіставлених мовах.

*Ключові слова:* номінація, рибальська лексика, концептуальний простір, мотиваційна ознака.

**Макаренко Е.Е. Особенности процесса номинации в английском и украинском языках (на материале рыбацкой лексики).** В статье рассматривается рыбацкая лексика в английском и украинском языках. Особый интерес представляет специфика процесса номинации в указанных языках. Проведенный в направлении от внешней языковой формы к внутреннему содержанию анализ интегративного взаимодействия лингвистических и экстралингвистических факторов в семантической структуре рыбацкой лексики позволил выявить универсальные и специфические черты концептуального пространства лексики рыбаков в сопоставляемых языках.

*Ключевые слова:* номинация, рыбацкая лексика, концептуальное пространство, мотивационный признак.

**Makarenko O.Y. The peculiarities of the nomination process in English and Ukrainian languages (on the material of fishing vocabulary).** In this article English and Ukrainian fishing vocabulary was analyzed in respect to its cognitive potential. Of particular interest is the specificity of the nomination process in the languages compared. The results of the analysis gave the possibility of finding the universal and specific features of the conceptual space of the fishing vocabulary in the languages compared.

*Key words:* nomination, fishing vocabulary, conceptual space, motivation feature.

Процес найменування в будь-якій мові передбачає вибір з безлічі ознак однієї, за якою можна пізнати об'єкт номінації і яка, на думку номінатора, найкраще відображає властиві йому особливості. Унікальність відображення світу в мові зумовлюється декількома факторами. По-перше, це особливості